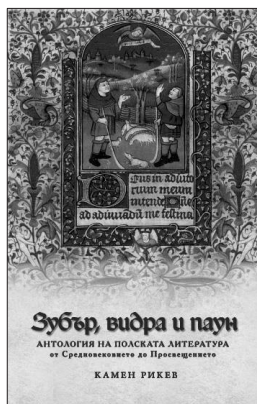

2017, No 1–2, 283–289

Книжовен преглед**НЕОБИКНОВЕНАТА АНТОЛОГИЯ**

Рикев, Камен. *Зубър, видра и паун. Антология на полската литература от Средновековието до Просвещението*. София, „Астерим“, 2008, 385 с.

Рикев, Камен. *Два зубъра и муза. Полската литература XV–XVIII век – епохи, автори, текстове*. София, „Балкани“, 2014, 352 с.

Продължаващата повече от десетилетие криза в хуманитаристиката не засегна българската полонистика – разбрана като академична дисциплина и преводческо изкуство. Обикновено така се случва с аспекти от духовния живот, чието развитие почива на силни традиции, позволяващи устояването на сътресения от политически, обществен или икономически характер.

Утвърждаването на ново поколение университетски полонисти безспорно се свързва с личността и делото на Ка-

мен Рикев – възпитаник на софийската полонистика, успешно защитил докторат („Творец и творба в старополската литература“) през 2010 г., известен преводач (книгата „Социалистическият реализъм“ на Едвард Можейко, стихосбирката на Чеслав Милош „То“, преведена в съавторство със Силвия Борисова) и доказан учен, понастоящем адюнкт в Университета „Мария Склодовска-Кюри“ в Люблин.

Сред множеството научни факти, които удостоверяват оригиналната творческа нагласа на нашия славист, избирам антологията „Зубър, видра и паун. Антология на полската литература от Средновековието до Просвещението“ (2008), издадена повторно в нова, усъвършенствана версия през 2014 г. под заглавие „Два зубъра и муза. Полската литература XV–XVIII век – епохи, автори, текстове“.

Изборът ми е продиктуван от уникалността на начинанието, което е с огромна значимост за изучаващите полска и славянски литератури, както и за непрофесионално интересувашите се от етапите на литературния процес в Полша.

Изданието продължава вече утвърдена традиция. Достатъчно е да си спомним „Христоматията“ на Иван Вазов и Константин Величков от 1884 г., известната преводна антология на Дора Габе „Полски поети“ (1921), представянето на полската поезия в оригинал в посмъртното издание на „Полска граматика“ (1934) на Боян Пенев и в книгата „Полска книжовна реч в образци“ (1941) на Стоян Романски, преводната антология „Полската поезия между двете световни войни“ (1996), съставена от Панайот Каравъзов. Необходимостта от преводни текстове от славянски литератури,

които да онагледят лекционния курс по тази дисциплина и да илюстрират развитието на литературната мисъл при славяните от възникването ѝ до Романтизма, наложи публикуването през 1977 и 1984 г. на двете части на „Славянски литератури в образци“. Последните две издания не успяха обаче да удовлетворят потребността от пълноценно антологично преводно общуване с полската литература от епохата на Средновековието, Барока, Ренесанса и Просвещението.

Тази задача изпълни антологията на Камен Риков. Изключителността на изданието засяга не само обхвата на литературния материал, но и начина на представянето му. В Хростоматията са включени текстове, които поради остарелия език са трудноразбираеми не само за „редовия“ полски читател, но и за поляците, изкушени от стойността на старополската литература. Съставителят и преводачът съумява да осъвремени старата и често недостъпната лексика и да преведе това, което обикновено определяме като „непреводимо“. Поетическите и прозаичните творби са интерпретирани на български със завидна преводаческа вещина, която за пореден път доказва дарбата на нашия полонист да бъде достоен партньор, съавтор на полските творци. И двете издания на Антологията са поделени на части, обхващащи средновековната, бароковата, ренесансовата и просвещенската литература. Всеки един дял е предшестван от кратка, но съдържателна характеристика на литературните епохи, както и от „Епохата в дати“ – синтезирано изложение на най-важните исторически и културни събития, оформящи хронологията и духовния облик на периода. Подстъп към емблематичните за отделните автори произведения са умело написаните биографично-критически очерци, книгата „затварят“ кратки пояснения на появяващите се в текстовете „полски легендарни и литературни персонажи от древността до края на XVIII в.“ Антологията съдържа находчиво открити великолепни илюстрации (в изданието от 2008 г. цветни и черно-бели, в това от 2014 г. само черно-бели), които често допълват иронично литературния мате-

риал и изявяват свойственото за Камен Риков умение да интерпретира художественото слово с чувство за хумор и критическа дистанция.

В началото на „Зубър, видра и паун“ / „Два зубъра и муза“ е поставен химнът Богородица – „най-старата записана религиозна песен на полски език“ (Риков 2014: 15), в края на книгата – Конституцията от 3 май 1791 г. – „венецът на полската просвещенска обществена мисъл“ (Риков 2014: 329). Между тези два текста са разположени преводите на за първи път поднесените на нашата читателска аудитория литературни свидетелства от четири епохи, които разширяват познанията на българския реципиент за полската словесност, традиционно възприемана през призмата на Романтизма и възхождащия към това направление Неоромантизъм. Начинието на Камен Риков разчупва критическата традиция, създадена през 20-те години на миналия век от Боян Пенев, чийто интерес към романтическата поезия в Полша оформя основата на трайното литературноисторическо / читателско идентифициране на полската литература с постиженията на Романтизма.

Средновековието може би привлича българския автор и поради специфичното му хоби – средновековната хералдика. Неслучайно споменавам за пристрастието на моя колега, което на пръв поглед няма пряка връзка с представяната литература на средните векове. Изключително умелото критическо и преводно интерпретиране на рицарската тема (очеркът „Рицари на масата: от благочестието към куртоазията“, „Песен за трапезата“ на Пшемислав Слота), на идеята за социалната йерархия и образа на полския благородник / шляхтич (из „Животът на достойния човек“ на Миколай Рей и из „Полски дворянин“ на Лукаш Гурнички) изглежда обаче подпомогнато от знанията на автора върху аристократично-родовата символика като аспект от готическата и ренесансовата традиция и култура.

В обществен план сведения за Полското средновековие съдържа и преводът на анонимната „Песен за убийство-

то на Анджей Тенчински“ – знаково произведение за трудната еманципация на гражданството, третото съсловие, и пътя му към утвърждаване като социална сила. Тази интересна за всяко демократично общество тема е показана в развитие – връхна точка в процеса на извоюване на правата и свободите на гражданите е Конституцията от 3 май

1791 г. В Полския обществен договор за първи път в историята на страната се узаконява обществено-политическото значение на неблагородническата класа. Общуването на преводача с текста на Държавния устав представя способностите на Ривек еднакво добре да пресътворява на български както образци на поетическата реч, така и примери, документиращи държавническата мисъл.

Двете версии на Антологията се съсредоточават не само върху изявите на високото литературно творчество, но и върху изразите на ниската литература. В случая обратимостта на понятията „високо“ – „ниско“ може да бъде проследена чрез апокрифните паметници на старополската литература, но преди всичко посредством контакта с бунтарските прояви на ренесансовите совизджали – първото поколение на полската бохема, илюстриращо динамичната поезия на пътя, позицията на твореца-бездомник и ролята му на остроумен присмехульник, който гротескно осмива високите социални и верски идеали на полското общество.

Камен Ривек създава своя история на полската литература, която е тематично, жанрово и стилово разнородна, „отворена“ към българския читател благодарение на типологизиращите сравнения и експонираните връзки с нашата история и култура. Първата нагласа се проявява при обговаряното совизджалско наследство – съотнасянето на тилойленшпигеловските герои към родния Хитър Петър, Бай Ганьо и Гуньо Гъсково доближават до родния възприемател спецификата на чуждите плебейски персонажи и анекдотични повествования. Втората тенденция е особено отчетливо изявена в изданието от 2014 г., което включва очерка „Българската тема в старопол-

ската поезия“, посветен на балканската тема при ренесансовия историк Мачей Стрийковски и на орфизма при бароковия поет Самуел Твардовски.

Безспорна заслуга на автора е способността му да регистрира многоликия образ на отделната епоха. Така Ренесансът е разгледан чрез творчеството на совизджалите, но и посредством поезията на техния патрон – Ян Кохановски. Срещата между привидно несводимите явления – изявите на литераторите маргинали и на най-известния и елитарен ренесансов поет, постигнал съвършенството на поетическото изкуство, е обоснована. Художественото наследство на Кохановски (цикълът „Трени“, „Фрашки“) осмисля несъгласието с верската догма и основни философски доктрини на Античността, което при представителите на литературния ъндърграунд прераства в естетически и социален бунт.

Тук е мястото да се спомене, че антологията „Два зубъра и муза“ включва и отсъстващата от първото антологично издание поема „Муза“ на Кохановски, изключително труден за преводно превъплъщение текст, който е пресъздаден на изкусен български език. Предполагам, че от почит пред делото на предшественика – превода на Иван Вълев на поетическия том „Покой и лютня“ (1985), съдържащ циклите „Трени“, „Фрашки“ и „Песни“ на Кохановски – Ривек не посяга към вече интерпретираните творби. Обогаत्या обаче родната рецепция на гениялния творец с непредставяни досега произведения.

В сравнение с книгата от 2008 г. новост е и антологичната статия, посветена на „литературните превъплъщения на водката“ (Ривек 2014: 71), осмислени въз основа на фрагменти от стихотворението „Водка, сиреч горчивка“ на ренесансов автор, писал под псевдонима Юрек Потански. Камен Ривек конструира полската културология на знаменитото питие – очеркът кореспондира с разположението под текста графически образ на зубъра от средата на XVI в. и така имплицитно препраща към емблематичните за националния живот фигури на водката жубрувка (зубровка) и

на зубъра. Ако задържим още за миг вниманието си върху този представител на животинския свят и обитател на полско-литовската дива природа, то трябва да кажем, че той е обект на внимание на ренесансовия поет неолатинист Миколай Хусовски (между 1475 и 1485–сл. 1533), автор на „Песен за зубъра“ (*Carmen de statura, feritate ac venatione bisontis*, 1523), с която епископ Еразъм Чиолек представя пред папа Лъв X (от рода на Медичите) феноменалния природен мир на някогашната Жечпосполита.

Освен поетическото и прозаичното творчество на споменатия Миколай Рей и прозата на отбелязания Лукаш Гурниcki разделът „Ренесанс“ обхваща и избрани „Фрашки“ от недотам известния Мелхиор Пудловски, като при това представя и два други важни аспекта на ренесансовото съзнание – известните „Проповеди пред сейма“ на Пьотър Скарга и „Идилиците“ на Шимон Шимоновиц и Юзеф Бартоломей Жиморовиц.

В моя прочит на полската литература разполагам проповедното изкуство на йезуитския духовник Скарга не в ренесансовата епоха, а в периода на Барока. Страстната реторика, привързаността към идеите на Контрареформацията, дидактичният тон на оратора и нетърпящият възражение глас, издигнат в името на запазването на народ и вяра, са по-характерни за полския XVII в., столетието на религиозни и политически вражди и войни, изискващо консолидация на полското верско и национално съзнание.

Рикев разглежда обаче ораторската проза на Скарга като явление на Полския ренесанс. Може би в избора се е ръководел от живота на известния йезуит, протекъл основно през ренесансовия XVI в., както и от творчеството на проповедника, създадено по същото време. Уважавам избора на колегата, който, разглеждайки Скарга като „един от най-видните дейци на Полския ренесанс“, същевременно схваща личността и делото на религиозния деец като подстъп към следходния исторически и културен период: „в ролята си на пламенен йе-

зуит той разгръща духа и постулатите на Контрареформацията, които ще окажат ключово влияние върху целия XVII в. в Жечпосполита – епохата на Барока“ (Рикев 2014: 128).

Идилиците, с които завършва антологичната част, визираща развитието на хуманизма в Полша, до голяма степен успокояват напрежението от неспокойната реторика на Скарга. Експонирането на идиличните песни („шелянки“) е обосновано – Рикев припомня разбирането им като „най-естествен и типичен литературен жанр за поляците“ (Рикев 2014: 154–155), но и ироничната реплика на Адам Мицкевич към славяните, които „обичат идилиците“. Заслужава да актуализираме и мнението на романтика Кажимеж Броджински, автора на преведената у нас идилична поема „Вйеслав“, според когото пътят на Полския романтизъм минава през идилията. Интересът на полските романтици към шелянката е обоснован – жанрът развива идеализираното становище на Йохан Готфрид Хердер за славяните („Идеи към философията на историята на човечеството“, 1784–1791) – мирни и трудолюбиви народи, привързани към земята и народното творчество.

Камен Рикев концептуализира Барока по подобие на Ренесанса, посочвайки различните и многообразни аспекти на бароковото съзнание. Една от интересните му реализации намираме в представеното сонетно и еротично творчество на Миколай Семп Шажински. Той е може би най-типичният поет на епохата, с оглед на схващането ѝ като изява на непримирими душевни терзания и телесни изпитания, на конфликтующо идеално и материално начало, на вечна борба между добро и зло.

Барокът усилва литературността, вкуса към метафоризирането на света и усещането за неговата динамичност. Познаването на бароковата традиция отваря път към общуването с метафизичния и ирационален свят на (Нео)Романтизма, изостря понятието за формата като конструктивен елемент на творбата, активизира ролята на естетическото светоусещане и естетското начало. Отнасям казаното

към предложената в антологията лирика на Ян Анджей Морщин, която разширява представата за бароковото изкуство – съчетаващо парадокса, каламбура, изкуствената словесна игра. Преводът на Рикев запазва свойствените за Морщин барокови концептизм, невъзможен без синтезираното обединение на разнородни стилове, поетическа виртуозност, иронична нагласа. Преводачът следва уменията на поета да изгражда разгърнати метафори („Към кръстчето на гърдите на една дама. Сонет“, „Към един труп. Сонет“) и предава адекватно лаконичния шеговит стил на Морщиновите фрашки („За Павел“, „Отец и синове“), продължаващи традицията на кратките сатирични творби на Рей и Кохановски.

Подстъп към бароковата фрашка (Ян Анджей Морщин, Веспасиан Коховски) безспорно са и поетичните пародии на совизджала Ян от Кияни, както и на Даниел Наборовски. Привързаността на съставителя и преводача към полската сатира, към „Смехът“ (ако се позова на едноименното стихотворение на Вацлав Потоцки), която вероятно се дължи на духовната нагласа на българския автор, в случая благоприятства експонирането на изключително многообразна представа за полската литературна мисъл като способна да конструира синтезиран комичен облик на света дори в най-драматичните времена за страната. Пристрастието на Камен Рикев към лапидарното, смислово натоварено и формално изкусно слово допринася за еманципирането на този дял от литературата на Полша. В целостта на антологичното издание равновесието между художествените прояви на естетическите / философските категории смешно – трагично е запазено. Както знаем от „Името на розата“ на Умберто Еко, смехът, включително и смехът през сълзи, е не по-малко стойностен път за постигане на истината от пътя на сериозното.

Като столетие на изострени религиозни и политически борби XVII в. в Полша е логично свързан с идеологията на сарматизма, в която пол-

ската шляхта чрез упованието в митологизирания славен произход търси съсловно самочувствие и защита пред застрашително променящия се роден свят – залязващите рицарски традиции, другонерството, модното увлечение по западната цивилизация. Избраната антологична перспектива, която обвързва достойнствата и критиката на сарматската идеология с делото на Вацлав Потоцки, автора на изключително тематично и жанрово разнородно творчество, е много интересна. Творецът на известния епос „Хотимската война“ изпъква като критик, осмислящ националните недъзи, но и като защитник на шляхтишката традиция, която позволява третирането на полските селяни като „непослушни и злобни: / на Каин, своя баща, досущ са подобни“ (Рикев 2014: 211).

Изявите на сарматския барок достигат до българския читател и благодарение на силно религиозната поезия (Лукаш Опалински, Станислав Хераклиуш Любомирски), както и на лиризираната проза в библейски стил („Псалмодия“ на Веспасиан Коховски), а също посредством трудно постижимата графично-поетична форма „емблема“. В Антологията достойнствата на литературния вид „емблематика“ разкрива поезията на Збигнев Морщин, преводите на чиито творби успешно диалогизират с находчиво предложениите френски и полски графики от времето на Барока.

Двама автори – крал Ян III Собиески, победителят на турските войски край Виена (1683), и Ян Христом Пасек, участникът във военната кампания срещу шведите и в Дания (1655) – формално затвърждават славата на седемнадесетото столетие като най-войнствената епоха в историята на Европа. Казвам „формално“, защото предложените прозаични текстове – откъси от епистоларното наследство на полския крал, писмата до съпругата му Маришенка Собиезка, и фрагментите от „Дневниците“ на шляхтича-воин – осмислят аспекти от личния живот на авторите, интимния им свят, разгърнат на фона на обществените нрави, политическите релации, случващата се история. Рикев показва живота на

бароковия човек отвътре, разкривайки „морфологията“ на епохата – в първия случай чрез отношението на адресанта, във втория – на разказвача към любовта, семейството, човешките нрави. Военните действия са фон на съкровено, релациите с чуждата и своята бойна действителност са подчинени на личностния свят.

Бароквата част на последното издание на Антологията се различава от предходното и с оглед на появяващия се женски поетически глас. Антологичната книга от 2008 г. абсолютизира мъжкото творческо присъствие / господство в старополската литература, „Два зъбъра и муза“ разчупва този модел, отдавайки дължимото на поетесите Анна Станиславска и Елжбета Дружбацка. Евентуалното ми несъгласие с представянето на втората авторка като бароков творец и предпочитанието към презентирането ѝ като представителка на просвещенската поезия не повлиява върху изцяло положителната ми оценка за критическото осмисляне и преводното пресъздаване на творчеството на двете поетеси.

Въпросът за злоупотребата със словото изпъква неколкократно в критическите очерци, посветени на бароковите творци. Художественият вкус на епохата (образна пищност, словесна разточителност) предразполага към подобна поетическа словоохотливост. В любопитния очерк „Странният случай с отец Юзеф Бака“, който финализира раздела, посветен на Барока, Камен Риков търси достойнствата в текстовете на стихоплетеца духовник и така проблематизира вечно отворения въпрос за смисъла и измеренията на творческото начало. Характерното за нашия автор внимание към парадокса насочва мисълта му към връзката между стиховете на Бака и авангардната поезия. Остойността на графоманията излиза извън границите на полската литература и изпъква като проблем на литературната теория.

Концепцията на българския полонист за Просвещението в Полша акцентира върху наследството на големите поети – Игнаци Крашицки и

Адам Нарушевич и отделя значимо място на Станислав Трембецки, автора на просвещенските басни, както и на сантименталистите Франчишек Карпински и Франчишек Дионизи Княжнин. Създаденият цялостен и изчерпателен образ на просвещенската епоха се дължи на въвеждащата статия, представяща лириката на Йенджей Китович в контекста на саксонските времена, дължи се и на обстояното и вещото представяне на полската поезия от XVIII в., но преди всичко – на нетрадиционната антологична презентация на периода. Изключително оригинално хрумване е включването на „Песен на полските легиони в Италия“ („Мазурката на Домбровски“) на Юзеф Вибицки, на образци от анонимната политическа поезия, както и на публицистични материали, онагледяващи дейността на знаковото за Полското просвещение списание „Монитор“.

Благодарение на тази съставителска идея и осъществяването ѝ чрез великолепните български преводи, епохата „проговаря“, а читателят има възможност да чуе гласовете на полските държавници, политици, поети и публицисти. Сложното преплитане между политика и литература е аргументирано от историческите събития. През 1795 г. Полша окончателно е поделена между трите големи империи: Русия, Пруссия и Австрия, Полската конституция, първата в Европа и втора в света след американската, е приета, но решенията ѝ никога не влизат в сила поради подялбата на страната. Полската шляхта и магнатство са заети с междусобици – защитниците на Конституцията и противниците на съюза с Русия, групирани в Барската конфедерация – воюват с предателите, обединени в Тарговицката конфедерация, през 1794 г. избухва неуспешното въстание на Тадеуш Кошчюшко. Полша ще извоюва независимостта си през 1918 г., след 123 години чужда власт.

В моята концепция културата на Полското просвещение е много повече свързана със сарматския барок, отколкото с постулатите на рационализма и класицизма, които се развиват в ограничен териториален обсег

(Варшава, Вилнюс, Кшеменец) и избрана съсловна среда (кралския просвещенски кръг, отделни магнатски родове, академическото съсловие). Идеята на Камен Риков за Просвещението в Полша отдава много по-голямо значение на рационалистичните и класицистичните тенденции и на връзките на полската обществена и литературна мисъл с просветена Европа. Съгласявайки се с разбирането на моя колега, оставам дълбоко признателна за създадената от него книга, без която е вече немислимо образованието на българските полонисти, както и познанието на непрофесионалната читателска аудитория върху полската история и литература.

КАЛИНА БАХНЕВА
Софийски университет
„Св. Климент Охридски“
✉ *softakb2000@yahoo.com*